

passió, ártatlan szenvedés. Előbb a háború iszonyata, aztán a hazátlan árvaság tette, hogy „egyetlen vérző, ütköző seb / hazám, hazád, a Dunatáj”. A költő és társai nehéz küzdelmeket vívtak, gyepűharcban éltek, érthető túlzásaik, nagy elszánásaik mentették meg a magyarságot a teljes összeomlástól. Az ő tiszta álmuk volt Európa jövője, nagy tragédia, hogy Európa nem hallgatott költőire, teljesültek az apokaliptikus jóslatok. Az utolsó stációnál azonban a költő nem a halált fogadja el, hanem újabb harcra hív „igazáért minden szegénynek”.

Országhatáron innen és túl, örökös hazátlanságban élve bontakozik ki Gyóry Dezső harcos antifasiszta lírája. Örökös földindulás közepette keresi hazáját, de édesanya helyett csak mostohát talál. A „leszünk? nem leszünk?” kérdése égeti lelkét, az elégiák korszaka köszönt rá. Számvetései különös képet mutatnak: mindig tisztán élt, mindig másokért csatázott, örökké nagy lánggal lobogott, s minden hiába. Nyilas söpredék lakja Zrinyi Ilona várát, a régi gombaszögi sarlósoknak is megoldatlan minden szép álmuk, csupán irtózásaik teljesültek be kegyetlenül. A Kárpátok mentén „kivérzett népek élnek”.

Egy ország elintézetlen ügyei várják, izgatják azt, aki mindig országos gondokkal törődött. Gyóry Dezső azonban hiába énekel munkára hívó férfiéneket Európa romjain, 1949 tavaszán hiába fogalmazza ismét az új feladatokat, nem kap méltó részt belőlük, sőt hallgatásra ítéltetik. Ezután fordítja magyarra a népek közötti barátság nagy apostolának, Julius Fučíknek híres börtönnaplóját, majd a hídverés szellemében az ő emlékének ajánlja versei utolsó ciklusát (*Az élő válasszol*).

A Sándor László gondos szerkesztésében és bevezető tanulmányával megjelent gyűjteményes kötetéről szólva az életmű eszmei értékeire figyeltünk jobban. Úgy véljük, hite és odaadása, tiszta szándéka és szolgálata verseinek legmaradandóbb értéke. A költő hetvenedik születésnapjára kiadott kötet nemcsak köszöntés, hanem adósságtörlesztés is. (*Szépirodalmi Könyvkiadó 1970.*)

GÖRÖMBEI ANDRÁS

JÉKELY ZOLTÁN: CSILLAGTORONYBAN

Jékely Zoltán fiatalon (még nincs húszéves) egészen érett versekkel lép be az irodalomba, s nem annyira a forma kimunkáltsága lepi meg az olvasót, hiszen akkor a formai tökélyre törekvés volt a megszokott elv és gyakorlat, hanem a rögtön megtalált *egyéni hang*. Az eredetiség nem csupán a téma kibontásában figyelhető meg, hanem a vers felépítésében, képalkotásában, nyelvi leleményeiben. A századvég nyugalmát, szecessziós ünnepélyességét megidéző, vagy inkább szinte kötelezően imitáló versek korszakára (a 30-as évek legeleje) esik Jékely Zoltán pályakezdése. Ez a törekvés sok vonatkozásban találkozik költői hajlamaival. Jékely meditatív költői alkata később fejlődik intenzívebben a filozofáló líra irányába, indulásakor a meditáció megmarad a szemlélődés stádiumában. Még költői képalkotását a látottak rögzítése determinálja, nem pedig az én kivetítése. Verseiben a látás uralkodik (*A szobám éjjel*, *Apró képek*), érzelmi telítettség, vívódás híjával vannak még: mozdulatlan, idilli képeket találunk. A korszak haladó áramlatához Jékely abban kapcsolható, hogy egyrészt a l'art pour l'art tobzódása idején realista képekkel telíti verseit, ugyanakkor a kor szecessziós tablóképét kikezdte, divatos költői szemléletét robbantotta nyers erotikus verseivel (melyek nem illethetők a pornográfia vádjával) és a századfordulón megszokottól merőben elütő halálköltészetével. Új szintt hoz ez a líra abban is, ahogy a magasztost, a rendkívülit természetesen köti a mindennapihoz, ha tetszik kommunizálja.

Jékely költészetének két meghatározó élménye van: a *halálfélelem* és a múlt iránti *nosztalgia*. Már fiatalkori verseiben is feltűnik a halálgondolat és a temető-élmény gyakorisága: megfigyelhető ez a verscímekben, egész versek tematikájában vagy csupán egyes képekben. Itt még a fiatalság kacérkodásának tudható be, mintegy az élet jelentőségét növelve az ellenpont (a halál) emlegetésével, idézésével. Később a haláltéma már az élet fogyásából, betegség stb. is eredhet, a halál tehát az élet bizonyítékaként (annak lezárásával) jelentkezik. Korai költészetének haláltémájú verseibe vagy versei közé gyakran ékelődik olyan költemény vagy egyes kép, amely a természetben való elvegyülés, a feltöltődés élményéből fakad. A verseket itt még állatokkal, fákkal (élőlényekkel) népesíti be, későbbi „filozófáló” korszakának halálversei a kozmikus szemlélet jegyében fogantak, ezekben a világmindenség részei kérnek helyet és szerepet.

Kissé a halálversekkel is magyarázható, hogy korán megjelenjen költészetében az *emlék* szerepe, a nosztalgiával vegyes emléké. A gyermekkori őszökre, a városvegi gesztenyefasorra való emlékezésnek csak egyik oka lehet az elmúlás gondolatával való kacérkodás. Lehet ez a nosztalgia, melyre maga a költő is rákérdez: „miért kínoz”, a korból való kivágyakozás is. A szimbolikus költészet ennek csak egyik útja csupán, de ez a szándék vezethetett el a századforduló szecessziójának felidézéséhez is.

Az idő észlelése, mint költői téma, már olyan verseket szül, melyek a halálgondolattal való egészen ifjúkori kacérkodást komolyra fordítják, a filozófiai összegezés irányába. *Lézengés vasárnap délelőtt* c. verse (a címmel ellentétben) egy pillanatfelvételt a fővárosban; megragadja benne az idő állását („ölik az időt”). Ha csak egy képbe is, de beleviszi (sajátmagával kapcsolatban) a nyugalmat, a pihenést, az időtöltést visszaadó versbe, hogy rá az idő leselkedik. Az idő mint a lét legnagyobb ellensége más vonatkozásban is megfigyelhető. A tücsök nagy csalódása: „Rövid a nyár” (*Tücsök*). Miért népesíti be oly kedvvel verseit állatokkal? A főtebb már említett természetélmény kifejezése mellett azért, mert rajtuk gyorsabban, előbb lemérhető az idő múlása — s ez halálgondolatait juttatja eszébe. Halálköltészetének a hitelesség mellett van még egy komoly érdeme: az egyén elmúlását ismeretelméleti szinten is megfogalmazza, a lét értelmét, az egyéni lét, a kozmikus lét viszonyát kutatja. A *Mérföldek, esztendők* c. versben ez áll: „Ezen a télen annyit tépelődtem / idő és tér felett...” Ez a gondolat sor vezethette el az élet és halál problematikájának filozófiai összegezéséhez, mely kimentette már eredendőnek indult pesszimizmusából: „...az egész föld otthonod lehet, ím, és csak tavasz van és csak élet, élet!” Megjelennek verseben a kozmikus méretek: a „csillag-áhitat”, a „csillagszilánk”, a „csillag-törvényes új hitem papnöje” újszerű motívumai az egyéni lét kiteljesedéséhez vezethették el, s ennek vonzásában kérhette pl. a végtelenség „pecsétjét” szerelmére. Átviszi a kozmikus méreteket már a földi jelenségekre is: a vadlibák is „csillagösvényen” vonulnak.

A korról, mint élménnyel, közvetlenül a második világháború alatt keletkezett háborús versekben találkozunk. Az első vers, amelyben híradást kapunk erről, az *Őcsémnek* című: „Várnak ránk füstös, tépett harcterek”. Az *Egy kívándorló után* c. versben az emberiség szegyenének halk szavú regisztrálása figyelhető meg, s be sem fejezi a verset. Az előbbihez még a tehetetlenség szomorú érzete párosul: „emberséged mellékes”. Ebben a háborús rettenésben egyszer csak elszaporodnak a tavaszról szóló versek: *Tavasz, Tavasz-hívó, Tavasz van, gyermekek*. De mit ér a tavasz hívása, amikor nyomukban ott van az *Őszi készülődés* című vers, mely a háború előtti pillanatot művészi megragadása. A háborús versekben új tartalmat kapnak a halálfélelemet rögzítő sorok, jelentkezési formájuk a háborútól való félelem lesz. Pesszimizmusát csak olykor váltja fel holmi „szolozsmázó hiszékenység” (*Esztendeink*). Valami csak megmarad ebben a földi szenny ellen viaskodó tengernyi tisztaságból? — ez csupán az ideálját vesztett humanizmus tétovasága.

Jékely háború előtti költészetének eszköztára csiszolt, érett. Észlelhetően kötődik a zártabb formákhoz (négyesoros strófák, begyakorolt rímtechnika). Úgy tűnik, nincs szüksége a szabad verseknek az érzelmek áradását-hullámszerűségét e korban kö-

tetlenebbül visszaadó lehetőségeire. Korai verseiben is már váltakozik a képgazdagság és a kép nélküli puritánság. Jékely nyelvgazdagsága nemcsak képalkotásában észlelhető, hanem a hangutánzásban és a hangulatfestésben is („kóricálgat” — „emlékein csoszog egy öregúr”). Képeinek tisztázott funkciójuk van, s nem csupán a vers díszeként foghatók fel; nemegyszer újszerű metaforákba mennek át, hogy csak egyetlen versből idézzünk: „csendtalpu”, „levél-hekatomba” (*Apátlan éjszakák*). Néhol egész kis életképeket, idilleket, csendéleteket „pazarol” el egy-egy verssorban vagy versbeli képben. Kozmikus képei megőrzik eredeti jelentéstartalmukat is. Külön stilisztikai dolgozat tárgya lehetne a népi motívumoknak a formában való jelentkezése. A *Kalotaszegi elégia* egyes részein felfedezhető pl. a székely csürdön-gőlő ritmusa. A „korhadt fejfák” költői képe a századfordulói romantika világát idézi, de eredeti jelentése a népi mitológia félelemmel vegyes világából fakad.

Költői formarendszerének egyik jellemző sajátossága a zártság, a szigorú, lehatárolt költői formák használata. Szereti a szabályos strófákat; fontos szerepet szán a sorvégek összecengésének, kedveli a szonettet, a rövid verseket. Egy versen belül is megfigyelhető a kezdő képhez, gondolathoz való visszatérés. A megemlítés erejéig legalább meg kell állnunk sajátos jelzőhasználatánál: bölényhegyek, bivalyfelhők, napsávos félhomály, bimbósszárnyú mályva, rémtermő kigyertyán, hangdéli-báb stb. A példákból eldöntheti az olvasó is, hogy melyiknek van konkrétizáló, melyiknek hangulatfestő, melyiknek jelentésbővítő szerepe, hogy az értelmezési lehetőségekből csupán néhányat említsünk. Ideírunk párat saját szóteremtéseiből vagy a népnyelvből előbányászottak közül: szender, hindogál, csurdé, nyivás, hárász. Rímtechnikájáról még csak annyit, hogy rímeivel játszani is tud (*Gyermeki alkotnyat*), de „észrevétlen” asszonáncai is szépek (*Szép nyári zenekar*). Külön kitűnik e líra nyelvi pallérozottsága, a városi beszélt nyelv és a vidéki köznyelv differenciált használata.

A felszabadulás utáni évek első impresszióit a *Madár-apokalipszis* c. versében írja meg. A költemény vízióvá terebélyesedő képeiben a társadalom minden területén fellépő politikai és kulturális konfrontálás előtt tévóvának látszik: „Ezek volnának hát a jelenések?” Mintha erre felelné a *Két papagáj* c. vers. A kék papagáj álma a „csodálatos dzsungel”-ről lehet szimbolikus is (hívhatjuk Kánaánnak, Eldorádónak is), s ezenfelül ott „a Napba száll a szabadság boldog dala”. A zöld papagáj nem álmodik, hanem „álom nélkül, vágyak nélkül” bóbiskolni akar. A „tartásd magadnak álmaid” és „az boldog, aki megbékül” filozófiája olvashatóbb képekbe hozta a korábbi versek nyersebb vízióit. Valószínű, nem véletlen, hogy a *Madár-apokalipszis* víziói mellé került egy másik vers, mely ezzel egy töről fakadt, egy élményforrás vidékéről való. Az *Ephnaton álma* „tömbverse” nemcsak a képekben való tobzódással kelti fel figyelmünket, hanem a gondolatok súlyosságával, koncentráltságával. Etikai kérdések zömét politikai, szemléleti kérdések társítják. Nem szabad, mert nem lehet e két verset prózára „lefordítani”, de az apokalipszis és az álom a való élet, a tisztázásra kész szembenézés módusai már. Válságról tanúskodó éveiben élményeinek köre szűkül. Többnyire saját és övéinek sorsa foglalkoztatja. Továbbfolytatódik a küzdelem: élet és halál együtt, egy sorban jelenik meg, „keveredése” említtődik a versben: „hol hitbe ringat, hol kétségbe dönt”. Magát pedig a „lét és nemlét mérnöké”-nek mondja. Szerb Antal emlékének adózó verse félelem nélkül játszik az élet és halál gondolatával (*Találkozás*). Az egyre inkább eltörlülő emlékek fontos szerepet kapnak ismét, jelentőségüket ekképpen fogalmazta meg: „... az emlék a jelennél erősebb” (*Jairus leánya*), vagy: „Meghajlok súlyos rangotok előtt” (*Emlékeim*).

A művészeti élmények mellett mind gyakrabban jelentkezik az életút összegezésének igénye, a visszatekintésnek szinte uralkodó aspektusa lesz az önértékelés, a számvetés szigorúsága (*Napjaim, Pályám emlékezete*). Háború utáni verseire leginkább a „különállás demonstrálása” nyomja rá a bélyegét. A mindennapokhoz való versbeli kötődése továbbra is ritka és hajszálgyökerű. Megtartja módszerét, hogy a történelembe visszapergetve vagy álomba játszva mondatja el érzéseit, gondolatait, aggályait. És mindig összetetten látta: élet, halál, szerelem komplexumá-

ban. Kozmikus méretű látomásai elvesztik „földi értelmüket”, öncélúak lesznek, a menekülés, a ködösítés kifejezői. Nem csupán kozmikus víziós, hanem „ember-szabású” álomképei sem fejthetők fel biztos logikával, sejtelmet támasztanak az emberben, amely a sejtelmet elmélyíti úgyan, de nem viszi el, nem engedi el a felismerésig: „álomban is törhetetlen a korlát” (*Tilalmas kert*). Még a kis kavic-soktól, az apró emberi csatározásokat jelentő küzdelmekről is vissza akar vonulni: „Elhőhérolt szívem, jó volna már pihened!” (*Dadogások egy szívhez*). A versek összegezésmotívumát kezdik felváltani a leszámolást jelző motívumok: *Non omnis moriar, Epilógus, Hajdani szép galambjaimhoz, Delelőn túl*.

Jékely költői alkotásmódja még a háború előtti korszakában kiteljesedett. Most is megfog a nagy formai fegyelem. A *Maya a kígyóval* és *Az ég játéka* c. versekben a fesztelen mondatok kötetlen belső ritmikája az élőbeszédhez közelít. Természetből vett pillanatképei egyre ritkábban szolgálnak a pillanatnyi lelkiállapot kifejezésére (*Forgács*), és csak némely versét uralják korábbi szép természeti képei, idilli pillanatképei. A metrumváltásra is oda kell figyelni: meditatív stílusának a jambusok, borongó hangulatának meg a trocheusok felelnek meg leginkább — megtartva a rímelés szigorú törvényeit. Nem fogyott ki a költő nyelvi leleményeiből sem, s nem fáradt el a népi használatú szavak bűvárokodásában (észkos, ellovan, doroncs, tikogva, harizsáld).

Jékely Zoltán verseskötönyve egy rangos költői pálya méltó dokumentuma. (*Szép-irodalmi Könyvkiadó 1969.*)

STENCZER FERENC

RÁKOS SÁNDOR: KIÁLTÁSNYI CSÖND

„sok van mi csodálatos de az embernél nincs semmi csodálatosabb mert halálunkkal szembenézve élünk.” Nemcsak az *Anyasírató*-nak középponti gondolata ez, hanem az egész kötetnek. A költőt a sarokban meglapuló névtelen, a halál rémíti.

*a fájdalom volt jó énektanárom
a félelem volt játékmesterem
fegyelemre a halál oktatott*

Fájdalmon, félelmen, halálon diadalmaskodik az értelem, mellyel rettegését váltja meg.

*mint a gyámkő az omló háznak
nekifeszül az elmúlásnak
a gondolat*

Ebben az iszonyú harcban válik Rákos Sándor hangja keménnyé, olykor látszólag rideggé. A torpanva-ágaskodó mámor már csak a múltból merül föl (*Ölelkezők*). A múltból, amelyen egy még mélyebb múlt üt át, s amely összezilálja az emlékeket (*Idő*). A múlt, a „semper idem” inti bölcs rezignációra, de arra is, hogy ne egyezzünk bele a világba (*Örökség*). A múlt teszi bizonytalaná, félúttá a jelent, melyben kora szerint Krisztus sem lehetne már, de Pilátusnak még túl fiatal (*Fele-úton*). A halál és a múlt mellett az élmények harmadik forrása a természet, de nem a hagyományos, az elringató, gyönyörködtető. Rákost a természetben a meg nem szakadó folytonosság izgatja, a vízcseppekben a világmindenség, a pillanatban a végtelen idő. A gránitkockákból felépülő, a mértani alakzatokká összeálló természet közvet-